SENSIBILITĂȚI, REPREZENTĂRI ŞI SOCIABILITĂȚI EPISTOLARE: CORESPONDENȚA ALEXANDRINEI MAGHERU (1840-1860)

Nicolae Mihai

Utilizarea corespondenței ca obiect de interes al istoriei, în special al celei socio-culturale, în sensul definiției propuse de Roger Chartier[1], răspunde în mod evident schimbărilor produse în ierarhia surselor istorice. Este incontestabil faptul că mutațiile suferite de disciplina istorică în ultimele decenii s-au reflectat masiv în reflecția istoricilor asupra demersului propriu, asupra celor mai potrivite izvoare sau a noilor metodologii de la a căror aplicare specialistul aşteaptă un plus de profit.

Dar care sunt avantajele oferite de această sursă, ar putea fi întrebarea legitimă. Aflat într-o permanentă căutare de informații asupra evenimentelor şi persoanelor, istoricul este confruntat de la început cu „ecranul" enunțului epistolar care poate crea iluzii asupra realității lucrurilor văzute, trăite, resimțite, puse în text. Într-un joc subtil de dezvăluire şi conivență, corespondența permite cercetătorului să se plaseze în pragul spațiului privat, să regăsească acele resorturi interioare care explică comportamentele subiecților săi. Din această perspectivă, Roger Chartier crede că gestul epistolar este unul privilegiat. Răspunzând unei duble dimensiuni, „liber şi codificat, intim şi public, plasat între secret şi sociabilitate, scrisoarea, mai bine decât oricare altă exprimare, asociază legătura socială şi subiectivitatea"[2]. Este evident însă că acest dilematic echilibru între eul intim şi ceilalți este perceput şi formulat diferit la nivelul fiecărui grup social, ceea ce face ca identificarea diferitelor modalități de manifestare „a aptitudinii de a corresponda" să fie esențială în înțelegerea existenței unei comunități.

Alți specialişti, precum Michelle Perrot, se arată mai rezervați în ceea ce priveşte reala contribuție pe care corespondența o are în reconstituirea vieții private din anumite perioade. Deşi nu neagă importanța corespondenței de familie şi a literaturii autobiografice, ei le contestă totuşi calitatea de documente „reale", „adevărate" ale vieții particulare. Şi aceasta întrucât, nu rareori, ele se supun unor norme, unor reguli de punere în scenă a eului, care înlocuiesc spontaneitatea adevărată cu una „regizată".[3] Totuşi, chiar şi în aceste cazuri, ei recunosc că istoricul tot face un pas înainte, iar o recentă demonstrație a lui Robert Darnton pare să răspundă acestei neîncrederi, arătând că, în

[1] Ca o istorie culturală a socialului, respectiv ca un loc în care se articulează reprezentări şi practici (cf. Roger Chartier, *Le monde comme représentation*, în „Annales E.S.C.", n° 6, 1989, p. 1505-1520).

[2] Roger Chartier, *Préface* la idem, *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle* (sous la coordination de), p. 9.

[3] Michelle Perrot, *Introducere* la Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, vol. 7, *De la Revoluția Franceză la primul război mondial*, Bucureşti, Meridiane, 1997. Cf. şi Sidonie Smith, Julia Watson, *Reading autobiography,* Minneapolis, London, University of Minnessota Press, 1999, p. 1, 16.

ceea ce priveşte contribuţia sa la configurarea spaţiului modern privat, corespondenţa este capabilă să ofere mari surprize[4].

Influenţate de studiile lui Erving Goffman asupra semnificaţiilor date diferitelor practici sociale (mergând până la ritualurile cele mai subtile, ca gestica saluturilor sau a luării de rămas bun) şi de acelea ale lui Philippe Lejeune asupra pactului autobiografic, contribuţiile mai recente[5] insistă, printr-o analiză sistematică a ritualurilor şi codurilor „pactului epistolar", pe importanţa scrisorii în menţinerea legăturilor familiale.

Scrisorile conservate în fondul arhivistic Gheorghe Magheru din Craiova ne oferă o cronică de evenimente ale vieţii private (căsătorii, naşteri, dificultăţi sentimentale, boli, decese) şi evenimente sociale (călătorii în Europa, studii, numiri în posturi, implicări în evenimentele politice). Conservarea lor într-un număr atât de impresionant este un indiciu al valorii lor deosebite pentru patrimoniul simbolic şi identitatea acestei familii, la care moştenitorii au subscris fără rezerve.

Obiectul textului nostru nu a fost istoria acestei familii[6], chiar dacă scrisorile alese se centrează în jurul unor episoade reprezentative (exilul postrevoluţionar, neînţelegerile cu a doua soţie, care vor duce în final la divorţ). Am văzut în scriitura epistolară un spaţiu favorabil comunicării de idei, gânduri, veşti, dar şi a altor experienţe de natură mai personală, familială şi chiar mondenă. Este o reprezentare curentă a gestului epistolar, vizibilă prin reiterarea aceloraşi teme în majoritatea corespondenţelor, „totdeauna în legătură directă cu condiţia celui care scrie şi cu motivaţiile concrete pentru care o face"[7].

Pentru un obişnuit al practicii epistolare nimic nu poate fi mai plăcut decât lectura acestor scrisori aşteptate cu nerăbdare. Act prin excelenţă privat, intimitate furată forului public, dar nu total sustrasă influenţei sale, investiţie intensă, afectivă, intelectuală şi spirituală, scrisoarea are o contribuţie deloc de neglijat la configurarea spaţiului privat modern din Principate, asupra căruia, din păcate, prea puţin s-a insistat până acum[8].

Circulaţia scrisorilor făcea parte din realitatea cotidiană a acelui timp. Alături de abonamentul la gazete, deţinerea unei biblioteci, frecventarea spectacolelor şi a saloanelor, ca şi a altor forme de sociabilitate, practica epistolară poate fi definită ca unul dintre criteriile de apartenenţă la o elită cultivată. În calitate de refugiu privat, mai ales pentru femei, scrisoarea era unul dintre puţinele instrumentele de comunicare aflate la îndemâna lor, în condiţiile în care acestora nu prea le era permisă o exprimare publică. Excepţiile, cum este şi cazul Alexandrinei Magheru, nu fac decât să confirme regula.

Desigur, să nu credem cumva că gestul epistolar, cel puţin pentru prima jumătate a secolului XIX, este unul prin excelenţă feminin. Aşa cum arată şi alte anchete, practica epistolară este încă una predominant masculină şi dominată de interesul practic,

---

[4] Ne referim la studiul *Cititorii îi răspund lui Rousseau: construirea sensibilităţii romantice*, inclus în Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franţei*, Iaşi, Polirom, 2000, p. 189-216.

[5] Cécile Dauphin, Pierrette Lebrun-Pezerat, Danielle Poublan, *Ces bonnes lettres. Une correspondance familielle du XIXe siècle*, Paris, Albin Michel, 2000.

[6] Ea a făcut obiectul câtorva lucrări, dintre care, de departe, cea mai interesantă rămâne cartea semnată de Paul Cernovodeanu şi Marian Ştefan, *Pe urmele Magherilor. Cronica unei familii*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1983.

[7] A. Castillo-Gomez, *Entre public et privé. Stratégie de l'écrit dans l'Espagne du Siècle d'Or,* în „Annales. Histoire. Sciences Sociales", n° 4-5, juillet-octobre 2001, p. 819.

[8] Recenta lucrare semnată de Alin Ciupală, altfel foarte echilibrat construită, nu se opreşte deloc asupra acestui subiect, ceea ce sărăceşte viziunea pe care încearcă s-o ofere asupra femeii din societatea românească a secolului XIX, mai ales dacă ne raportăm la subtitlu (*Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public şi privat*), Bucureşti, 2003.

respectiv scrisori de afaceri, privind tranzacții, vânzări, cumpărări de bunuri, proprietăți, cele referitoare la reglementarea unei situații juridice sau rezolvarea unor probleme administrative. Pentru femei însă, cărora codul convenienței le interzice încă să publice, corespondența rămâne de multe ori singurul mijloc de a-şi satisface dorința de a scrie[9]. Sub aparențele sale de scriere intimă, scrisoarea circula, era citită în grupurile de prietene, devenind, în egală măsură, instrument de informare, loc de reflecție şi prilej de socializare.

Să luăm ca exemplu cele cinci scrisori din pachetul pe care l-am selectat, adresate unei bune prietene, Catinca (Rosetti). Acoperind perioada de sfârşit a revoluției paşoptiste în Valahia şi a începutului exilului, ele oferă o serie de informații utile despre subiectele care constituiau nucleul epistolarului dintre două tinere, despre reprezentările care dominau actul de a scrie sau despre raportul dintre comunicare şi intimitate. De la veştile din capitală la cele despre cei dragi, familie sau prieteni, de la mici cancanuri la ştiri cu caracter politic, întâlnim acelaşi rețetar, dominat însă de grija şi curiozitatea pentru orice informație referitoare la exilați. Asemenea doamnei Roland, Alexandrina Magheru reuşeşte să îmbine interesul pasionat pentru evenimentele politice cu atenția constantă pentru aspectele vieții cotidiene, chiar dacă, în ciuda spațiului alocat în corespondență, politicul este departe de a-i domina preocupările zilnice.

Să reținem că este vorba de o profesionistă a cuvântului, scris sau rostit, foarte obişnuită cu practica epistolară, de reflecție intelectuală şi efuziune sentimentală. Raportul dintre aceste două postulate este o dovadă a modului în care funcționează mecanismul interior al scriiturii de acest gen. Puțin probabil ca Alexandrina să fi ținut un jurnal, în schimb corespondența activă pe care o poartă poate fi foarte bine percepută ca un exercițiu de interioritate destăinuită. Dacă pe hârtie se depune mărturia discretă, ea este întotdeauna adresată unui confident cu care epistoliera este într-o permanentă comunicare. Două persoane sunt privilegiate în scrisorile selectate: tatăl şi Catinca Rosetti. Diferențe foarte mari nu există, cu excepția unei relații afective mult mai puternice, care marchează prima corespondență.

Trebuie să ținem cont că în calitate de act esențial al sociabilității şi intimității, arta epistolară era înainte de toate un semn al unei educații speciale. Ea reclama o pregătire prealabilă, o anumită familiarizare cu produsele culturii scrise, o serie de lecturi şi chiar dovada însuşirii unor bune modele. Traseul tinerei membre a familiei Magheru o dovedeşte cu prisosință. Studiile primare la Şcoala Publică din Târgu Jiu sunt urmate în 1836 de frecventarea pensionului de fete din Craiova. Interesul tinerei pentru limbile de cultură se traduce nu numai în copierea unei serii de poezii franceze sau italiene sau în exerciții de compunere în germană, ci şi în apropierea de încă apreciata limbă greacă. Astfel, socotind că „*rumâneşte… ce se învață la pansion am învățat*“, îşi ruga tatăl a-i permite să studieze greaca, mai ales că mai existau suficiente doritoare[10].

Corespondența pe care începe s-o exerseze de pe acum ne arată o tânără instruită, care numai peste câțiva ani, în 23 noiembrie 1843, va face senzație printr-un cuvânt de întâmpinare, adresat noului domnitor, Gheorghe Bibescu. Stăpânirea comunicării orale, ca şi a celei scrise sunt recunoscute public atât prin recomandarea pe care Ioan Maiorescu o dă tinerei oltence către George Barițiu, sugerând publicarea discursului său, cât şi prin angrenarea în traducerea lui „Bélisaire“ a lui Marmontel, tălmăcire închinată domnitorului muntean şi din care dăruieşte numeroase exemplare şcolilor

[9] Marie-Claire Hoock-Demarle, *Lire et écrire en Allemagne,* în Geoges Duby, Michelle Perrot, *Histoire des femmes*, vol. 4, XIXe siècle, Paris, 1991, sous la direction de Geneviève Fraise et Michelle Perrot, p. 164.

[10] DJASD, fd GM, XXXVII/1, f. 1^{v}.

publice[11]. Este cert că Alexandrinei Magheru scrisul îi conferă o anumită libertate de exprimare, care merge de la posibilitatea de a alege textul pe care vrea să-l traducă până la destăinuirea epistolară, lipsită de limitări. Ca formă a practicilor intimității, cea epistolară este cultivată de când era copil, deşi la început are mai mult valențe practice (comunicarea rezultatelor la studii, diverse confirmări ale unor pachete primite, solicitarea unor articole de vestimentație, salutări de la şi către cunoscuți)[12]. N-ar fi exclus ca ea să răspundă unei necesități interioare, declanşată de decesul mamei sale naturale: eveniment familial care ne ajută să înțelegem mai uşor relația specială pe care o va întreține tot restul vieții cu tatăl său.

Spre deosebire de carte care, adresându-se unui public mai larg, trebuie să adopte coduri împărtăşite pentru a transmite eficient mesajele sale, scrisoarea circulă într-un mediu restrâns (familial, amical, profesional), circumscris propriilor sale convenții. În primul rând, orice scrisoare necesita răspuns, conform uzanțelor politeții, iar când acesta întârzia Alexandrina nu ezita să-şi exprime direct nemulțumirea, indiferent că era vorba de membrii familiei sau de prieteni apropiați: „*când îl vei vedea pe domnu Maiorescu, spune-i, fii bun, cele cuvincioase din parte-m‹i›, dar că sunt supărată că nu-mi mai scrie, ba nici nu mi-a răspuns la scrisoarea ce i-am scris*“[13] (18/30 martie 1850).

Atenția față de o scriere corectă este un alt indiciu al încercării de bună însuşire şi manifestare a codului epistolar. De aceea, tânăra Alexandrina ține să-şi ceară expres scuze pentru grafia neîngrijită, „*din pricină că n-am vreme*“, cum motiva într-o epistolă de la 1840. Uneori condițiile improprii par să fie cele care împiedică pe autoarea scrisorii să-şi aştearnă gândurile într-o formă plăcută. „*Am scris cam urât Tată; să nu mă cerți, mi-a fost cam frig*“, mărturisea la 8/20 noiembrie 1854, confruntându-se la Viena cu diminuarea stocului personal de lemne.

Ceea ce observăm printre altele este faptul că practica epistolară reclamă multă atenție şi un timp liber consistent, de care nu întotdeauna expeditorul dispune, motiv pentru a-şi cere scuze posibililor destinatari neglijați: „*Spune-i lui Dimitrie că nu există nici un mijloc pentru a mă scuza asupra lenei în ceea ce îl priveşte, dar că, de data asta, chiar îmi lipseşte timpul, căci am avut toată bunăvoința*“ (22 noiembrie 1848)[14].

În schimb, de la ceilalți aşteaptă mai multă activitate. Astfel, tatăl este invitat să trimită mai multe scrisori, după cum fac şi alți prieteni către familiile lor: „*Văz că toți scriu după oriunde să află. Dnu Maiorescu nu trece ecspediție a nu scrie şi Dna Maioreasca e veselă că îl ştie sănătos; noi încă nu vrem mai mult de cât să ştim că eşti sănătos şi fără teamă pe unde oi fi. Apoi de ce nu scrii Tată, căci scrisorile ar veni sigur, după cum vin şi de la alții*“ (3 februarie 1849)[15].

Un alt exemplu îl constituie formulările de adresare care denotă o bună asimilare a codului politeții, ce nu permitea să te adresezi părintelui decât dintr-o poziție respectuoasă şi de recunoaştere a statutului său superior: „*Cu fiească plecăciune, închinându-mă, sărut cinstita părintească mâna D(umnea)v(oastră)*“, îşi începea o epistolă din perioada pensionului. Formulările evoluează, simplificându-se pe măsură ce Alexandrina devine mai matură, iar relația afectivă dintre cei doi se sedimentează, mai ales în contextul evenimentelor politice de la 1848, care impun despărțiri foarte lungi, culminând cu perioada exilului. În acest cadru, practica epistolară se dovedeşte esențială pentru

[11] Paul Cernovodeanu, Marian Ştefan, *op. cit.*, p. 134 sq.
[12] DJASD, fd. GM, XXVII /1 (1840), 3 (24 aprilie/6 mai 1844).
[13] DJASD, fd. GM, XXVII bis/8, f. 3^{v}.
[14] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/19, f. 2^{v}.
[15] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/5, f. 1^{r}.

supraviețuirea unei familii risipite prin toate colțurile Europei, iar pentru noi, istoricii, devine un bun prilej de a sonda o emotivitate tipic romantică, una în care grija pentru cei dragi şi gustul pentru activitatea politică par să coexiste într-un echilibru uneori surprinzător, dar deloc inexplicabil pentru mentalitatea unei elite.

Ar fi oare greşit să privim corespondența ca un laborator al identității? Cel mai adesea „l'épistolier est un artisan de soi" (Bernard Beugnot), postulat cu atât mai adevărat pentru epistolierii români ai secolului XIX. Aşadar, cum se conturează în scrisoare, sub privirea celuilalt, opiniile despre noi înşine? Ipoteza noastră este următoarea: corespondențele protejează atât o identitate personală *asumată* pentru că e *împărtăşită* cu destinatarul epistolei, cât şi o imagine afectivă a celuilalt, întreținută prin scris, care suplineşte absențele, despărțirile, în general distanțele care îi separă pe oameni.

Aceste lucruri sunt şi mai vizibile în cazul nostru, dacă luăm în calcul diferențele dintre Alexandrina Magheru şi mama sa vitregă, Maria Magheru (născută Caramalău). În timp ce una ne apare ca fiică îngrijorată de soarta tatălui, atentă la educația fratelui mai mic, Romulus (culmea, fiul Mariei Magheru), preocupată zilnic de supraviețuire, dar şi animată de un patriotism febril, cealaltă, dimpotrivă, este soția risipitoare, veşnic nemulțumită, compromițând numele soțului printr-o atitudine care nu cadrează cu cea a unei soții respectabile. Este motivul pentru care Alexandrina se plânge în repetate rânduri tatălui său, punctul culminant al crizei familiale părând a fi anul 1849. La 3 decembrie, Alexandrina nota următoarele, sintetizând o situație căreia nu-i mai putea face față: „ *Despre plecarea Doamnei noastre în Țară nu ştiu ce să-ți mai scriu, poate că ț‹i›-o fi scris D-ei, căci să hotărî şi D-ei odată a-ți scrie, cu toată furia, mânia, ura ce arată la toți ce are asupra D-tale; apoi aici zice că pleacă, că vrea să se desfacă de toate legăturile cu familia noastră, pe care D-ei o blestemă că nu-i mai trebue, şi că a fost proastă de a lua în căsătorie un bătrân, şi că nu are la ce să stea. Acii iară mai tace, şi văz că nu pleacă, pricina însă e că frații nu o vor să le vie pe capu' lor şi îşi râd de D-ei, scriindu-i că nu-i dă Domnu țărei voe. Când iar mai zice că nu vrea să ştie nici de Domnu, nici de nimini, şi că să va plânge la Duhamel, carele din norocire, a plecat fără să apuce D-ei a-i scrie, apoi cine mai ştie ce o mai fi pricina de nu pleacă. Ştiu numai că nu e pocăința care o opreşte şi nici ascultarea de povețele D-tale. Cu toate astea tot nu uită a zice câteodată că pleacă, dar nu va mai pleca acum, sunt sigură. Însă te întreb ce să facem cu cheltuiala, m-am speriat, nu ştiu la ce căpătâiu om scoate-o. În cele din urmă, după ce o să isprăvească banii ce i-am adus de la Sibiu şi-a pus amanet brățara şi fermoaru ce le avea de la D-ta pe 600 de sfanți, dar şi aceia sunt pe isprăvite, căci vrea într-adins să se isprăvească, ca să nu mai avem nimic şi tot d-odată ca să găsească şi pretecst a să desface de D-ta, zicând că ai lăsat-o să moară de foame în țară streină, căci aşa să plânge către cei care încă nu o cunosc. Când îi vorbesc de iconomie, mă râde. Când i-am zis că e de prisos a te calomnia, căci D-ta ț‹i›-ai făcut toată datoria, mă urăşte şi mai tare, dacă i-am zis să ne fi dus până a nu-ş‹i› fi pus lucrurile amanet la Sibiu, ca să ne mai dea ungurenii cu munții noştri ceva bani, după cum ne scriai D-ta, mi-a răspuns că D-ei nu se mişcă din loc, că D-ta trebuea să ai grijă şi că vrea să facă toate mijloacele ca să aibă odată dreptate înaintea lumii, căci de Dumnezeu nu-i mai pasă. Ei, Tată, nu mai e aceea sfântă ce ai zis odată că la închinăciune seamănă cu biata mama mea . S-a schimbat Cocoana, nu mai e acea care o ştii, acum nici la biserică nu vrea să mai meargă, toată grija ei e să aibă bani ca să-şi facă unele şi altele care odată când putea să le facă şi le avea chiar, le desprețuia*"[16].

[16] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/6, f. 1^{v}-2^{r}.

Destăinuirile pe marginea convieţuirii tot mai dificile cu mama vitregă sunt amplificate la maximum de comportamentul intolerabil al acesteia, care devine binecunoscut şi în spaţiul public, accentuând nemulţumirea Alexandrinei Magheru, dar oferind o credibilitate în plus portretului schiţat Mariei Magheru: „*Este un ce de speriat s-o vezi când isprăveşte banii sau cel puţin când zice că a isprăvit, apoi tot cu mine serea să-şi răzbune, te defaimă pe D-ta, fiind că ştie cât mă doare pe mine şi ca să mă facă a alerga în sus şi în jos să-i aduc bani, apoi după ce-i are, le face de căpătâi numaidecât. Nu mai poci înţelege ce mai vrea şi ce îşi închipueşte… În sfârşit, Taică, suferinţa mea în tot felu n-are margine. De-ar fi fost alta, o lăsa, pleca să nu mai şeazǎ cu dânsa, şi cine ştie dacă n-ar fi fost mai bine, cel puţin eu una aş fi fost mai fericită*“[17], încheia aceste amare rânduri despre un subiect care o macină şi asupra căruia revine de câteva ori (3 decembrie 1849).

Dincolo de aceste mărturisiri, în ceea ce priveşte relaţiile familiale cu ceilalţi, scrisorile servesc la exprimarea emoţiei şi a bucuriei produse de sosirea veştilor despre tatăl, fratele sau vărul absent. O reechilibrare a tonusului individual este una dintre primele consecinţe ale sosirii epistolelor tatălui său pentru Alexandrina: „*Har ceresc Tatălui că nimic nu mă poate face fericită decât numai când Dta eşti sănătos. Sunt zile câteodată când gândesc mai serios la câte am trudit şi la câte ne-a perzecutat şi soarta şi mă necăjesc de sper chiar de o mulţumire în viitor. Iar apoi, când primesc scrisorile Tatălui meu, reînsufleţesc şi zic, sunt fericită căci tatu meu este bine*“[18]. Scrisorii îi revine atât sarcina de a introduce în spaţiul privat memoria lumii exterioare, cât şi aceea de a reconforta psihicul emitentului atunci când soarta i se arată potrivnică.

Scrisorile se fac deopotrivă glasul reproşurilor şi tristeţilor destinatarului, în special când tăcerea dura prea mult timp şi nu putea fi explicată doar de distanţă sau de fluxurile epistolare. Preocupat de medierea unei relaţii de colaborare între revoluţionarii români şi cei maghiari din Transilvania, Gheorghe Magheru nu mai reuşea să răspundă la începutul lui 1849 epistolelor pe care fiica i le trimitea îngrijorată din Sibiu: „*Nu ştiu cu ce cuvinte să mai încep, căci la orice am scris răspuns nu am primit* […] *Nu ştim nimic despre D-ta, nici unde te afli măcar şi cum ai răbdare de ne laşi a trăi tot neliniştite*“[19]. Aflată la Viena, Alexandrina îşi începe scrisoarea sa din 7/19 februarie 1855 exact pe această linie: „*Alalteeri erea zioa în care luam scrisori de la D-ta altădată, acum ai schimbat zioa scrierii să vede, altimintrelea nu voesc să crez, fi‹i›ndcă m-ar durea* […] *oh, sunt tristă tatule, oricare ar fi motivul nescrierii tale. Eu sunt totd'auna îngrijată când n-am scrisori de la D-ta*“[20]. Aşadar, nevoia corespondenţei, ca unica legătură care uneşte persoane separate de prea mult timp, este resimţită în unele cazuri foarte acut, transformându-se aproape în obsesie. Scrisorile Alexandrinei sunt marcate şi ele de acest topos epistolar reiterat aproape permanent, mai ales în perioada exilului postrevoluţionar: „*Scrie-ne Tatule în curând, nu mă mai lipsi şi de această mângâiere*“[21]. „*Nu ştiu dacă trebue să mă mai plâng şi acum de tăcerea D-tale, de indiferenţa de nerăspun[de]rea la atâtea scrisori ce ţi-am scris*“ (18/30 martie 1850).

De regulă, ultimele rânduri ale corespondenţei privesc întotdeauna pe ceilalţi membri ai familiei, de care Alexandrina întreabă mereu, neuitând să-şi individualizeze

[17] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/6, f. 1^{v}-2^{r}.

[18] DJASD, fd. GM, XXXVII/18, f. 1? (este numai un fragment rupt din scrisoare, textul său integral lipsind, ceea ce face dificilă identificarea exactă a paginii căreia îi aparţine).

[19] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/5, f. 1.

[20] DJASD, fd. GM, XXXVII/17, f. 1.

[21] DJASD, fd. GM, XXXVII/4, f. 1^{v} .

poziția prin exprimarea unei afecțiuni deosebite, ca în acest caz: „*Scrie-m‹i› Tatule şi de văru unde se află, tot la Brusa. Şi Ghiță ce îți mai scrie, mie nu-mi scrie. I-am fost scris să-mi cumpere nişte dicsionare, nu ştiu ce o fi făcut. Romulus mititelu vorbeşte şi el de toți, dar nu cunoaşte pe nimini, vă doreşte crez, fiindcă tot vă pomeneşte,* ***dar apoi mai mult, mai mult decât toți [vă] doreşte Alecsandrina*** (s.n)"[22]. La 8/20 iulie 1857, aflată la băi la Marienbad, Alexandrina se grăbea să răspundă ultimei misive a tatălui, încă bolnav la Constantinopol. Îngrijorarea față de starea lui Gheorghe Magheru era expresia unui sentiment de dragoste filială pe care scriitura epistolară ni-l dezvăluie peste timp: „*Ne e foarte scumpă şi prețioasă şi prețioasă viața D-tale bunule Tată! Îngrijesce, fii bun de dânsa pentru copiii D-tale, dintre care eu una n-aş putea ecsista fără Tatăl meu! Trăiesce Tatule ani mulți şi fii sănătos de voesci să trăiască şi fiica D-tale*"[23]. Dincolo de aspectele utile, de funcțiile imediate ale corespondenței, identificăm o imagine, mai corect spus o reprezentare curentă a scrisorii, care face din ea refugiul privilegiat al sentimentului, al efuziunii şi al eului comunicat doar celui demn de o asemenea încredere.

Sunt momente în care redactarea unei scrisori este compromisă din start, pentru că acest gest reclamă înainte de toate a anumită disponibilitate interioară şi respectarea unor uzanțe. Nu te poți adresa oricum şi în nici un caz într-o stare sufletească negativă, pare să fie linia directoare a Alexandrinei: „*Alaltieri la 18, ț‹i›-am mai scris o scrisoare care sunt sigură că vei primi-o. Nu poci tăgădui însă că cu părere de rău mă gândesc şi mă căesc că am scris-o,* ***fiindcă când sunt în minute de cele mai supărătoare n-ar trebui, n-ar trebui niciodată să scriu*** (s.n)" (Braşov, 21 decembrie 1849)[24].

Dispoziția sufletească declanşează impulsul de a apuca pana şi a scrie sau, dimpotrivă, îl poate bloca. Tăcerea în acest caz, nu mai este justificată nici de cenzură, nici de alte motive externe, ci pur şi simplu de inapetența pentru un gest cotidian. Terapeutica epistolară îşi pierde în asemenea cazuri orice semnificație: „*Te vei fi mirând poate de tăcerea mea şi mai cu seamă fiindcă nu ț‹i›-am mai răspuns la scrisoarea D-tale de la 2 octombrie, dar cu toate astea imputare nu merit tată, căci, ştii bine, împrejurările ce mă pot opri pe mine sânt tot acele ce ți le-am scris d-atâtea ori*". În epistola din 18/30 martie 1850, aceeaşi stare negativă domină rândurile aşternute: „*Sunt plină de supărare Taică, şi am multe d-ați scrie, numai nu ştiu de voi putea printr-aceasta cu toate că de siguranță nu mă îndoiesc*", pentru ca la sfârşit să reia această temă: „*Aveam de gând să nu-ți scriu acum toate, dar tot scrisei destul. Iartă bune tată dacă tot intru în amăruntele şi dacă mă desluşesc, căci nu poci altfel. Acum mi s-a urât tot suferind şi încailea de-ar fi şi de s-ar arăta mulțumită, dar nimic, apoi la ce dar să tot rabd* "[25].

Alexandrina Magheru utilizează şi serviciile poştei, dar profită şi de deplasările unor cunoscuți sau prieteni de familie pentru a transmite unele veşti mai importante sau mai intime, pe care ezită să le încredințeze discursului epistolar. Motivele țin în principal de înăsprirea cenzurii, atât în teritoriile aflate sub controlul monarhiei habsburgice, cât şi în Principatele române, având ca rezultat reținerea sau întârzierea scrisorilor. Dat fiind că o adevărată „cultură a tăcerii" era instalată de mai bine de un deceniu în Austria, ceea ce făcea ca fiecare să-şi măsoare cu grijă cuvintele[26], un control

[22] DJASD, fd. GM, XXXVIII bis/5, f. 3^{r} .
[23] DJASD, fd. GM, XXXVII/23, f. 1^{r}-1^{v} .
[24] DJASD, fd. GM, XXXVII/4, f. 1^{r}.
[25] DJASD, fd. GM, XXXVII/8, f. 3^{v}.
[26] Florea Ioncioaia, *Viena, opt sute treizeci şi opt. Relatările de călătorie şi imaginarul politic european la mijlocul secolului XIX,* în Gabriel Bădărău (coord.), *Itinerarii istoriografice. Profesorului Leonid Boicu la împlinirea vârstei de 65 de ani*, Iaşi, 1996, p. 420.

sever al corespondenței se manifesta activ şi la sud de Carpați, odată cu reinstaurarea regimului regulamentar. Alexandrina Magheru avea deja dovada în acest sens, în noiembrie 1848, şi nu ezita s-o prevină pe prietena sa de motivele pentru care nu-i va mai scrie nimic serios, decât când i se vor oferi ocazii sigure. Profitând de o epistolă pe care o trimitea Catincăi printr-un cunoscut, îi cerea acesteia să manifeste aceiaşi prudență, altfel, „*ne veți priva de singura consolare care ne rămâne, aceea de a primi în mod regulat veşti de la voi*". Dovada era furnizată de o „*persoană miloasă care ne-a avertizat să nu avem încredere în poştă*" şi care „*ne-a zis acum câteva zile că ne-ai scris aceste cuvinte, că aceşti Domni şi aceste Doamne se distrează şi dansează acum [dar] va veni rândul nostru la primăvară. Aminteşte-ți dacă ai scris această frază în scrisoarea pe care mi-ai trimis-o prin Sekel; dacă aşa este, atunci e mai mult decât probabil că au deschis scrisoarea ta la Piteşti. Prin urmare, prudență de acum înainte*" (22 noiembrie 1848)[27].

Comunicarea epistolară prin intermediul poştei nu este prin urmare cea mai fericită soluție, motiv pentru care unele veşti sunt considerate mai bine să fie transmise personal: „*după la moşii n-am mai aflat nimic decât cele ce ț‹i›-am scris că mi-a spus nenea Petrache Sinescu când a fost aici, apoi acum încă îl aştept să vie şi atunci îți voi scrie ceia ce îmi va mai spune dar gândesc să vii să-ți poci spune prin grai*" (3 decembrie 1849).

Apelând la serviciile unor cunoscuți, Alexandrina recunoştea că schimbul de scrisori va pierde în intensitate, dar va câştiga cel puțin în siguranță, altfel i se pare că este inutil să mai redacteze o corespondență al cărei secret riscă să fie compromis permanent. Înțelegem mai bine acest lucru dacă avem în vedere reprezentarea scrisorii ca sediu privilegiat al secretului. Pentru membrii elitelor de la mijlocul secolului XIX scrisoarea se asociază cu o puternică valorizare a secretului, iar atunci când acesta din urmă este compromis, exercițiul epistolar pare compromis în însăşi esența lui. Confruntată cu această situație neplăcută, Alexandrinei nu-i mai rămâne decât să renunțe la serviciile poştei (cel puțin pentru scrisorile în care inserează şi informații despre starea politică a Principatelor), profitând de mesagerii ad-hoc de care poate dispune.

Astfel, părintele Constantin Popazu este la 1850 unul dintre cei care intermediază schimbul epistolar dintre Viena, unde îşi are reşedința temporară Gheorghe Magheru, şi Braşovul unde încă se află fiica sa. Gheorghe Ion, de exemplu, este solicitat de Alexandrina să înmâneze tatălui său o carte şi nişte portrete, însoțite de o scrisoare, alegere motivată pentru că „*pe urmă nu voiu mai găsi ocasie aşa sigură*" (18/30 martie 1850, Braşov). Pentru alte veşti, mai puțin importante, preferă să răspundă cu poşta viitoare[28]. N-are rost să mai amintim că fiecare dintre aceşti mesageri se bucură de atenția şi recunoştința Alexandrinei.

Interesantă este şi reprezentarea conform căreia mesagerul se poate substitui foarte bine scrisorii, el fiind, cum scrie Alexandrina Magheru despre Ioan Maiorescu, „*destulă scrisoare*". Întâlnim aceeaşi rezervă: dacă discursul epistolar nu mai poate fi suficient de intim, în anumite cazuri el poate fi completat foarte bine de cineva apropiat al familiei, care poate suplini ceea ce epistoliera uneori nu poate sau ezită să spună din motive subiective (pudoare, ruşine) sau externe (controlul cenzurii). În cazul scrisorii noastre este vorba de aceeaşi problemă delicată a Mariei Magheru, a doua soție a lui Gheorghe Magheru şi mama vitregă a Alexandrinei. Tocmai pentru că este conştientă de faptul că familia este înainte de toate nu doar un patrimoniu, ci „un capital simbolic de

[27] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/20, f. 1.
[28] DJASD, fd. GM, XXXVII/6, f. 1.

onoare“[29], ne explicăm indignarea şi îndârjirea cu care Alexandrina luptă pentru a apăra reputația tatălui şi, implicit, numele familiei sale. Altfel, ea este extrem de bucuroasă când poate transmite tatălui său, dovada respectului de care se bucură printre românii din exil. „*Toți românii te salută şi ar dori să mai afle câte o noutate iar acolo* [la Constantinopol, unde se afla Gheorghe Magheru – n.n] *care să atinge de binele țărei noastre*“[30], încheie epistola din 7 noiembrie 1855, scrisă din Viena. Şi tocmai datorită acestui capital simbolic de încredere de care se bucură Gheorghe Magheru, fiica sa mai poate obține sprijin, lucru de care, cum notează ironic, numai ea este conştientă, nu şi Maria Magheru: „*dacă n-ar fi numele D-tale, ne-ar mai da cineva ceva, dar vezi D-ei nu să gândeşte că pentru D-ta ne ajută oricare şi crede că pentru obrazu D-ei* “[31].

Scrisoarea este folosită nu doar pentru strângerea şi comunicarea veştilor despre fiecare dintre membrii familiei, ci şi pentru a se adresa succesiv altor interlocutori din cercuri proxime sau mai îndepărtate ale nucleului familial (de regulă rude, prieteni, parteneri de afaceri). Impresia este confirmată de prezența în text a mai multor nume şi prenume, deşi destinatarul este unul singur. Alexandrina foloseşte în dese rânduri acest prilej, atât în scrisorile către Catinca, cât şi în cele către tatăl său. În ambele cazuri, epistoliera parcă dirijează continuu fluxul de informații dintre familia sa şi prieteni (Golescu, Maiorescu, Tell). Destinatarul este însărcinat adesea cu mesaje orale sau în alte situații, expeditorul devine şi vocea altor cunoscuți: „*Complimente de la gorjanca noastră, Dna Tell şi te roagă să-i aduci o materie de mantel, adecă flanel, numai frumos şi nu scump. 7 coturi de flanel e destul*“. Practica epistolară a epocii este destul de diversificată şi nu constă doar într-o simplă inventariere de ştiri. O altă formă de scriitură întâlnită este ca şi altcineva din cercul apropiat să adauge, în aceeaşi epistolă, câteva cuvinte aceluiaşi destinatar. Alexandrina îşi întârzie astfel două zile expedierea unei scrisori pentru a insera câteva rânduri semnate de Ioan Maiorescu care, deşi avea probleme cu un ochi, stăruia să trimită câteva cuvinte prietenului drag de la Viena, anunțându-l de o proximă sosire: „*Domnule Magheru! Eu scriu numai cu un ochi; pătimesc eu de unul. Îndată ce-mi va fi bine plec şi eu la Viena. Fiți sănătoşi!*“ (3/15 decembrie 1849)[32].

Nu de puține ori cercetătorul corespondenței din epocă se poate izbi de un alt gest curent: practica includerii mai multor scrisori în interiorul aceluiaşi plic, practică, se pare curentă în Europa, mai ales în mediile aristocratice şi burgheze, de care nici Alexandrina nu este străină. Alteori, te puteai adresa în aceeaşi scrisoare mai multor persoane. Chestiune de economie sau mai degrabă posibilitatea de a ajunge rapid şi la alte persoane cu care destinatarul poate lua mai uşor legătura? Înclinăm mai degrabă spre a doua opinie, mai ales că aceasta dovedeşte că scrisoarea rămânea tributară, şi în mediul elitei, unei lecturi colective[33]. Toate aceste utilizări ale cuvintelor şi a hârtiilor arată de altfel amploarea audienței lor, vitalitatea rețelelor sociale puse în joc.

Corespondența înseamnă pentru Alexandrina Magheru şi o reluare a controlului asupra unui timp şi loc social care, în spațiul public, îi sunt defavorabile. Retrasă din mijlocul unei lumi devenite ostile, ea se mulțumeşte să scrie ori de câte ori are ocazia,

[29] Michelle Perrot, *vol. cit.*, in *loc. cit.*, p. 240.
[30] DJASD, fd. GM, XXXVII/17, f. 1.
[31] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/8, f. 2^{v}-3^{r}.
[32] DJASD, fd. GM, XXXVIII/6, f. 3^{r}.
[33] Lectură explicabilă prin contextul exilului postpaşoptist, când corespondența juca un rol foarte important în menținerea coeziunii diferitelor grupuri şi a legăturii cu membrii familiei rămaşi acasă. Un fenomen similar cu cel întâmplat în România, în timpul detențiilor comuniste, când unii dintre cei eliberați acceptau să treacă pe la familiile camarazilor de suferință şi să le comunice veşti despre aceştia.

dând frâu liber sentimentelor pe care le încearcă. Funcția ei ca act de comunicare este vitală, fiind dat de faptul că este un substitut al oralității și că are un caracter privat. Cât de importantă este relația epistolară reiese din aceste rânduri adresate Catincăi, în care deplânge situația unei prietene comune: „*Săraca Caty chiar e de plâns, căci este pur și simplu singură, neavând nici măcar această plăcere de a scrie, deoarece mama sa o împiedică. Închipuiește-ți deci, dragă prietenă, ce rău este binele!*“[34].

Timpul epistolar este marcat de marile sărbători creștine, de aniversări, decese, nașteri, căsătorii, tot atâtea repere în jurul cărora se poate plia textul unei scrisori. „*Eri zioa numelui Dle am petrecut-o iar nu știu cum* – scria Alexandrina tatălui său –; *astăzi slavă celui atotputernic că sunt barim sănătoasă*“ (24 *aprilie* 1844)[35]. Altădată prilejuri de bucurie colectivă, aceste secvențe festive din biografia individuală generează mai mult nostalgia după cadrul sociabil familiar pe care exilul l-a înlocuit nedorit și poate brutal, dar fără să elimine speranța reîntoarcerii. Poate așa înțelegem rândurile adresate Catincăi: „*joia viitoare va fi ziua aniversării tale, acele zile de bucurie și de reunire vor fi acum pentru noi zile foarte triste căci nu mai avem măcar fericirea de a ne găsi reuniți. Totuși, pot să-ți scriu pentru a-ți transmite felicitările mele sincere, și dorința mea, cea mai demnă de tine, dragă prietenă, este de a te regăsi într-o patrie fericită și liberă*“[36].

Printre aceste rânduri despre diferite probleme familiale sau sentimentale, se strecoară permanent informații, uneori extrem de savuroase, despre viața cotidiană a boierimii la București, după reinstaurarea regimului regulamentar. Dacă bărbații sunt preocupați de disputele și animozitățile lor, noul context declanșează nu mai puțin un veritabil război al femeilor, al micilor răutăți comise pe seama celor care aparțin unor familii deja ostracizate. „*Nu poți să-ți imaginezi dragă prietenă până unde poate ajunge răutatea acestor dame. Sunt unele care merg la mătușa mea, chipurile s-o consoleze și apoi care o insultă continuu, zicând ciocoi și hoți la toți tinerii*“. Insultele și calomniile nu rămân însă fără răspuns din partea tinerei Alexandrina care se dovedește suficient de ironică și bătăioasă. „*Anica Racoviță a fost deunăzi la ea și i-a spus că lumea știe prea bine care domnișoară a făcut caricatura lui Duhamel. Sunt sigură că eu sânt această domnișoară și pentru a mă răzbuna chiar am poftă să fac caricatura sa, ca și pe cea a unei alte bătrâne domnișoare pe care tu o iubești mult și eu de asemenea*“[37]. Nu știm exact dacă Alexandrina Magheru și-a concretizat gestul ei de frondă, dar este evident că nu-și ascunde antipatia față de ruși, consolidată și de primele contacte cu aceștia. „ *Ieri seară a fost o serată la D-na Știrbei. A dat-o în onoarea rușilor sosiți în țară. Doi dintre acești domni sunt cazați în casa noastră. Te asigur că n-am văzut niciodată asemenea matahale și dacă toți sunt de aceeași talie, mă mir că salonul doamnei Știrbei nu s-a prăbușit sub greutatea lor*“[38]. De altfel, la începutul epistolei de la sfârșitul lui septembrie 1848, după ce deplângea retragerea tatălui său în Transilvania, care a provocat tuturor „*le plus grand chagrin*“, se bucura că cel puțin fratele său, Ghiță Magheru și alți tineri evitaseră să cadă „*în ghiarele acestor urși, mai sălbatici decât urșii albi*“[39].

[34] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/19, f. 2$^{r.}$

[35] DJASD, fd. GM, XXXVII/3, f. 1 (24 aprilie 1844).

[36] DJASD, fd. GM, XXXVI bis /19, 1^{v}-2^{r}.

[37] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/14 , f. 1^{v}. Scrisoarea este greșit datată la 13 septembrie, în condițiile în care, la acea dată, rușii nici nu trecuseră granița dinspre Moldova, iar desființarea taberei de la Troian a avut loc în 28 septembrie/10 octombrie 1848, ceea ce înseamnă că ea survine la câteva zile după acest eveniment.

[38] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/14, f. 1^{v}-2^{r}.

[39] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/18 , f. 1^{r}-1^{v} (26? octombrie 1848).

Problema cazării ruşilor nu era lipsită de aspecte tragice, mai ales pe seama locuitorilor săraci ai capitalei, dar nici cele comice nu lipsesc, după cum reiese din corespondența epistolierei oltence. Într-o altă scrisoare adresată Catincăi, în 26 octombrie 1848, deşi deplângea faptul că ruşii au mutat-o pe doamna Cliniceanu la parter, pentru a-i ocupa etajul, nu se putea abține să nu se amuze, gândindu-se că „*ei sunt cei care vor avea onoarea de a se atinge de pianul tău şi de a se privi în oglinzile bunicii*”[40]. După portretul schițat ruşilor mai sus, parcă simțim cum contururile sale devin uşor groteşti, mai ales prin raportarea la pian şi oglindă, două atribute esențiale ale identității feminine mondene, care creează în acest cadru o imagine discordantă.

Atmosfera de carnaval care domnea în Bucureştiul ocupat, cel puțin la nivelul aristocratic, este menționată cu tristețe şi în corespondența tatălui său: „*din țară avem din nenorocire: baluri, mascarade, paskinade, arlequinade, coarne cu carul pe la bărbați, vai de generația din anul acesta. În fine, cronica scandaloasă este mai bogată decât oricând*”[41]. Dar nu toată lumea care ar fi dorit să se bucure de scăparea corsetului revoluționar putea s-o facă. Alexandrina consemnează cu maliție o asemenea situație: „*Draga Catinca, aici se dau baluri splendide la care merge toată societatea, mai puțin D-şoara Th. căreia i s-a întâmplat o nenorocire ireparabilă. Închipuieşte-ți că la revoluție i-a ieşit pe nas un coş de care nu se poate vindeca. A fost consultată de toți medicii pentru acest blestemat de coş care i-a ieşit şi degeaba. Iată un motiv în plus pentru ca D-şoara Th. să urască revoluția pentru că este constrânsă să nu părăsească camera şi probabil că nu o va părăsi pe durata întregului acest carnaval*“. Şi, încheie cu oarecare satisfacție epistoliera noastră, „*în ceea ce mă priveşte, sunt îndemnată să zic că Dumnezeu pedepseşte acolo unde ştie că suferi*“[42] (18/30 septembrie1848).

În toate țările traversate de revoluție femeile n-au rămas indiferente, observând şi reflectând asupra mersului evenimentelor. Fenomenul este cu atât mai clar în cazul mamelor, soțiilor, surorilor sau fiicelor liderilor paşoptişti. Corespondența Alexandrinei Magheru depune mărturie şi despre pulsațiile care animă acest mediu feminin. Astfel, întâlnim informații despre raporturile cu Catinca Rosetti, Zinca Golescu, dar şi cu soțiile lui Cristian Tell sau Ioan Maiorescu, prieteni ai familiei şi uneori, ca în primele două cazuri, sprijin efectiv în exil.

O admirație sinceră este manifestată repetat față de Maria Rosetti, „englezoaica“ care şi-a cucerit cu brio certificatul de românitate în timpul revoluției paşoptiste, instituind în spațiul social un model feminin exemplar. „*Cât de mult admir dragă prietenă conduita Dnei Rosetti curajul şi devotamentul său sunt realmente eroice; o iubesc cu atât mai mult de când a devenit îngerul salvator al acelor nenorociți tineri cărora le-a redat libertatea, Dumnezeu o va recompensa*“[43]. O prietenie şi un profund respect întâlnim şi față de alți prieteni. George Bariț, real sprijin în perioada exilului la Braşov, este unul dintre aceştia. Un portret frumos este schițat într-o scrisoare din martie 1850, în care calitățile politice şi virtuțile sufleteşti ale revoluționarului ardelean fac casă comună: „*O Domnu Bariț, e unic în toate, e unicul diplomat politic Român. Prevede toate, dar şi gonit e mai mult decât alții, dar aşa e, celor buni le stau toate înpotrivă. Aici, în Braşov, Dl. Bariț ne e singurul amic al familiei, îi suntem datoare recunoştință, mai cu seamă că n-are nici un fel de enterese, ba nici mai înainte nu l-am fost cunoscut şi Dlui se arată atât de amic D-tale. Mulțumesc Cerului că şi în nenorociri se găsesc*

[40] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/14 , f. 1^{v}.
[41] Apud Paul Cernovodeanu, Marian Ştefan, *op. cit.*, p. 272.
[42] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/15 , f. 2^{r}.
[43] DJASD, fd. GM, XXXVI bis/19, f. 1^{r}.

amici. Când poţi scrie-i totd-auna, ba roagă-l chiar cu ce să poate să îngrijască de noi" (1/13 aprilie 1849)[44].

Desigur că în această relaţie de comunicare, scrisorii îi revin şi alte atribuţii. Una dintre formele de eludare a depărtării şi de apropiere simbolică a celuilalt este dată de deţinerea unei imagini a corespondentului drag. Posesia simbolică asupra celuilalt nu se reduce doar la cuvintele scrisorii: imaginea este la fel de dorită iar dagherotipului sau portretului le revine rolul de a suplini o absenţă şi de a completa o figură dragă[45]. Chiar şi în cadru, Alexandrina îşi doreşte o poziţie privilegiată în raport cu mama sa vitregă, motivată fiind de căldura sentimentelor sale. În scrisoarea trimisă lui Gheorghe Magheru, la 3 februarie 1849, găsim aceste rânduri semnificative: „*am şi ambiţia asta ca numai eu sa am portretul D-le şi nu şi la alţii să-l mai dai (înţelegi ce voi să zic) fi‹i›ndcă nu voi să-l poarte cei ce nu ştiu să te preţuiască, căci destule suferim pentru dispreţu ce arată de D-ta şi de întreaga familie. Voi să-i aduci orice alt cât de scump şi orice ţ‹i›-o fi ţie, numai portretu D-le nu*".[46] Imaginea celor apropiaţi este cultivată, resuscitată asiduu în corespondenţă, mai ales că, în acord cu o practică frecventă, scrisoarea este însoţită nu de puţine ori de diferite obiecte, de suveniruri din partea celor dragi. Raportul vizual şi proximitatea cu interlocutorul sunt asigurate prin intermediul acestor mici fetişuri, esenţiale pentru reducerea simbolică a distanţei fizice dintre corespondenţi. Prin urmare, contribuţia lor la o dimensiune privată a memoriei nu trebuie neglijată.

Am trecut în revistă doar câteva dintre elementele de interes surprinse în corespondenţa Alexandrinei Magheru, selectând douăzeci de scrisori dintr-o arhivă mult mai bogată. Departe de a impune concluzii definitive, ele sugerează că practicile epistolare moderne merită atenţia noastră, mai ales că istoricii români sunt încă departe de a fi estimat difuziunea socială şi semnificaţiile lor, lăsându-le deocamdată în grija criticilor şi a teoreticienilor literari[47].

ABREVIERI

DJASD, fd. GM = Direcţia Judeţeană a Arhivelor Statului Dolj, fond Gheorghe Magheru

[44] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/8, f. 2r; DJASD, fd. GM, XXXVII /8, f. 1.

[45] Motiv pentru care Alain Corbin vorbeşte de democratizarea portretului în secolul XIX, proces inaugurat de dagherotip şi finalizat prin apariţia fotografiei. Alain Corbin, *Secretul individului,* în Philippe Ariès, Georges Duby, *loc. cit.*, vol. 8, Bucureşti, 1997, p. 88.

[46] DJASD, fd. GM, XXXVII bis/5, f. 2r.

[47] Cu o mică excepţie, Alexandru Duţu, chiar dacă la un nivel de aproximare. Cf. *Corespondenţa prin scrisori,* în Alexandru Duţu, *Călătorii, imagini, constante*, Bucureşti, 1985.